

ביאורים

ביום זה, בהתבוננויות הרביעית והחמישית, ממשיכים אנו ללמוד על העניינים שהתבוננות בהם מסייעת להגיע לידי כניעה. את התבוננויות אלו נוכל לראות כמעגל השני המצביע לנו על האדם בעמידתו לפני ה', אשר בחובותיו הוא מקצר על בסיס קבוע, וגם ללא זה, בעצם עמידתו לפני הבורא, חש הוא את קטנותו ואפסותו.

ד. ההתבוננות במה שהוא חייב בעבודת הבורא. יש והאדם מבין שבעניינים הגשמיים אין מוצאים מקום להתגדר. אין בידו לשלוט בעושרו, כבודו ובריאותו, ואפילו לא במציאות הפשוטה של היותו חי. עם זאת, כאשר הוא פועל בדברים הרוחניים אשר להם יש משמעות בעולם, הוא מתגאה. הוא מקיים מצוות, משתלם במידותיו ומקדיש עיתים לתורה. השמחה והסיפוק בהתקדמות רוחנית הינם טובים וראויים, אמנם לעיתים הם גם מביאים לידי גאווה. אם יתבונן, יראה שגם בעניינים הרוחניים עדיין חסר הוא. המרחק בין חובתו למילואה רב מאוד, וגם המצוות שהוא עושה אינן נעשות בשלמות המבוקשת. על ידי ההתבוננות, ישיג את הכניעה גם בעניין זה.

ה. ההתבוננות בגדלו של הקב"ה ביחס לנמצאים כולם, ובדרגות הנבראים במציאות. יש שנראה אנשים בזויים ושפלים המתגאים על חבריהם הנמוכים בדרגתן מהם, ונתהה: 'כיצד אלו שהם בעצמם בזויים ושפלים יכולים להתגאות? עיני הגאווה, מיוחדות הן. הן מסתכלות רק על אלו שמתחתיו. הגאווה מתעלם מאלו הגבוהים ממנו בדרגה, ומתגאה על הכפופים לו, כאילו אין בלתי. כך מנהל המחלקה ביחס לעובדים הזוטרים, ומנהל האגף ביחס למנהלי המחלקות, ומנהל המפעל ביחס לכלל העובדים כולם. כך מתגאה הבינוני על העני, והעשיר על הבינוני, והאדם על הדומם הצומח והחי. קיימת התעלמות מאלה שמעל על האדם להזכיר לעצמו שביחס לקב"ה, מלאכיו ושלוחיו, אין ערכו שווה לכלום. צריך הוא להרים את מבטו מעלה אל השמש הירח והכוכבים, להתבונן בכוחם ותוקפם, ואשר גם הם רק משרתי ה'. עליו להשכיל שבמערכת הכוללת אין הוא נחשב כלל, על אף שמקצת מהבריות כפופות לו. להבין שדרגות על גבי דרגות יש מעליו בעולם, ומעל כולם במרחק אינסוף דרגתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה.

הרחבות

• בסיס הדבקות בבורא

פְּאֶשֶׁר יַעֲבִיר עַל לְבוֹ מַה שֶׁהוּא חָיֵב. מזמור טו בתהלים נסוב סביב השאלה: "ה', מי יגור באהלך, מי ישכון בהר קדשך". אחת המעלות המתוארות בפרק לראוי לשכון בהר קודשו, היא: "נבזה בעיניו נמאס, ואת יראי ה' יכבד" [פסוק ד]. ומסביר הרד"ק מעלה זו: "כי אף על פי שהוא הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת, אינו מתגאה בזה, אלא נבזה הוא בעיניו ונמאס. וחושב בלבבו כי לא יעשה אחת מני אלף ממה שיש עליו חובה לעשות לכבוד הבורא. ואת יראי ה' יכבד, הוא נבזה בעיניו ומכבד יראי ה', כי כל הטובות שעושה הוא אינו חושבן לכלום נגד מה שחושב שיש לו לעשות, והטובות שיעשה זולתו יחשבן לדברים גדולים". לדברי הרד"ק מובאר בפסוק שהתבוננות זו אינה רק דרך לקנות את הכניעה, אלא תשתית הכרחית להתעלות ודבקות בבורא.

• הפתח לענווה - התבוננות באפסיותו ביחס לבריאה

וְהִפֵּל אֶצֶל גְּדֹלַת הַבּוֹרָא יִתְבַּרְךָ פְּאִין. המלבי"ם רואה בהתבוננות זו את המקור לפיתוח הענווה בלב האדם: "שורש הענווה מסתעף ממה שמשיג גדולתו של יוצר בראשית וכוחו הגדול והמציאות אשר ברא, עד אשר ישיג שהנהו כאין וכאפס לפני קצת מבריאותיו. והגם שישגי בעולם הזה מלכות וחכמה וגבורה וכל המעלות ידע כי הוא כנמלה קטנה לפני המלך הגדול העומד עליו וכאין חשוב לפני הקטן שבמלאכיו..." [מלבי"ם משלי כב, ד].

וְהַרְבִּיעִי, פְּאֶשֶׁר יַעֲבִיר עַל לְבוֹ מַה שֶׁהוּא חָיֵב בּוֹ. מעבודת האלהים על רב חסדו עליו וגדלו טובו אליו, והתעלמותו מן המצוות השכליות והשמעיות וקצורו בהן, והפסק טענותיו ואמתלאותיו בבוא יום החשבון, וחרטתו במעמד הגמול, יכנע ותשבר רוחו, כמו שאמר (מלאכי ג, יט): "כי הנה היום בא בוער פתגור והיו כל אדם וכל עשה רשעה קש", וימי מכלכל את יום בואו" (מלאכי ג, ח).

וְהַחֲמִישִׁי, פְּאֶשֶׁר יַחֲשֵׁב בְּגִדְלַת הַבּוֹרָא יִתְבַּרְךָ וְעַז גְּבוּרָתוֹ, הַמְּשַׁקֵּיף עַל נְרָאָהוּ וְנִסְתָּרוֹ, ויתן אל לבו הענין הגדול הזה, כמו שאמר רבותינו זכרונם לברכה על הרבה חסידים שהיו בדורות העוברים מן המורא והגדלה, והוא מה שאמרו (פרכות נח, א): "נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות", ואמרו על יונתן בן עזיאל (סנהדרין כח, א): "כשהיה דורש בתורה כל עוף שהיה פורח עליו מיד נשרף". ואין ספק, שמעלת הנביאים למעלה ממעלתם, ותמצא הנביאים, כי היה פחם נמס וכורעים ומשתחווים בפגיעת המלאכים, כמו שאמר בדיניאל ויהושע והרבה כמוהם, ותמצא בספרי הנביאים כי המלאכים פורעים ומשתחווים לבורא יתברך, כמו שאמר (תהייה ט, ו): "וצבא השמים לה משתחווים", ואמר (איוב ד, יח): "הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה", ובהיכלו פלו אומר כבוד" (תהלים כט, ט), ואמר (ישעיה ג, א): "וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש יי צבאות".

וּבִמָּה שֶׁהוּא נְרָאָה לדעתנו מצד ברואיו, כמו השמש והירח והכוכבים והגלגל והארץ וכל אשר עליה ממוצק וצמח וחי, די לו למי שיבין וישכיל, כמו שאמר (תהלים צב, א): "מה גדלו מעשיך יי מאד עמקו מחשבתך איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת", ואמר (ישעיה מ, י): "כל הגוים כאין נגדו", ואמר (דניאל ד, לב): "וכל דירי ארעא כלה חשיבין".

וּכְאֶשֶׁר יַחֲשֵׁב הַנְּלָבָב הַמַּבִּין בְּעַרְפוֹ אֶל הַמְּדַבְּרִים, נערך המדברים אל פדור הארץ, וכדור הארץ אל גלגל הירח, וגלגל הירח אל הגלגל העליון, והפל אצל גדלת הבורא יתברך כאין, יכנע בנפשו וישפל לפני בוראו, כמו שאמר (תהלים ח, ה): "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו".

הַשְּׁכָלִיּוֹת - מצוות שהשכל מחייב אותן. **וְהַשְּׁמַעִיּוֹת** - מצוות שלא ניתן להגיע אליהם בעזרת השכל, והשמיעה בקול ה' מחייבת אותן. **וְהַפְּסָק** - לא יוכל לטעון. **בְּמַעֲמַד הַגְּמוּל** - בזמן קבלת השכר בעולם הבא יתחרט. **הַמְּשַׁקֵּיף** - המשגיח. **נְרָאָהוּ וְנִסְתָּרוֹ** - מעשיו הגלויים והנסתרים. **הַעוֹבְרִים** - הקודמים. **הַמּוֹרָא וְהַגְּדֹלָה** - מדרגות מופלאות שהיו בחסידים ההם. **נָתַן עֵינָיו בּוֹ** - הסתכל עליו. **בְּפִגְיַתָּם** - בפגישתם עם. **וּבִמָּה שֶׁהוּא נְרָאָה וְכוּ** - מה שאנו רואים מן הברואים בעולם הזה מספיק כדי להגיע לכניעה. **וְכָל דְּיָרִי אֲרַעָא וְכוּ** - כל הדברים בארץ אינם חשובים לכלום. **בְּעַרְפוֹ אֶל הַמְּדַבְּרִים** - היחסיות של האדם הפרטי מול ריבוי בני האדם.

יום הדין וחשבון לפני בורא העולם

גדולת הבורא

ביאורים

רבנו בחיי ממשיך לבאר את התובנות שכשיתבונן בהם האדם, יקנה הכניעה, ומביא עוד שני עניינים עליהם נוכל להסתכל כמעגל השלישי. שתי ההתבוננויות האחרונות מפגישות אותנו עם האדם המרים את מבטו מעבר לחייו, ומסתכל בתורה ובעולם הגדול. הוא קורא על עונש הגאים ומביט בעולם ורואה את התפוכותיו וארעיותו. ובעקבות התבוננויות אלו מתמלא הוא בכניעה וענווה גדולה.

ו. ההתבוננות בעונש הגאים. גם אחר שהבין האדם אשר אין לו במה להתגאות, ושיסודו מעפר ושוויו לעפר, ושאינו נחשב לכלום ביחס לקב"ה ומלאכיו, סוף סוף שואל האדם את עצמו: וכי יקרה משהו אם אתגאה? איזה נזק יצא לי מזה? על כן צריך הגאווה לקרוא בנביא על עונש בעלי הגאווה, ועל יחסו המחמיר של הקב"ה אליהם ולעומת זה, על יחסו האוהב והמיוחד של הקב"ה לענווים ולנכנעים, ועל ידי כך יבין את הראוי לבקש. מה שרצוי בעיני הקב"ה, הינו הטוב אותו יש לקנות.

ז. ההתבוננות באי יציבות הברואים עלי אדמות. רבות אפשר לדבר על הכניעה. רבות אפשר לנסות לשכנע את בעל הגאווה שאין הוא שולט בחייו וההסתמכות על כוחו ותחושת החירות והשליטה שלו בחייו, מוטעות הן. אף אפשר להציע לו להתבונן בראשית התהווה, בנסיבות המוות או בגדולת הבורא. בעניין האחרון מציע רבנו בחיי להשתמש לא במחשבה, אלא בחוש, בראייה. יתבונן הגאווה במציאות הפרוסה לפניו, ויראה בעיניו איך כוחם של החזקים כאין. וחוכמת החכמים, לא תמיד בנמצא להצילם. יוסיף להתבונן ויראה שגם מדינות וממלכות, גופים ציבוריים אשר מדמים אנו שהם בעלי ממשות עוצמה וכח, לבסוף גם יומם בא. לפני אדון הכל בעל היכולות כולם, אין כלל מקום לגאווה.

לשם ראייה רחבה יותר של הפרק, יש לעמוד על כך שהעניינים הנמנים כאן, אינם רק תשובת-נגד לגאווה, אלא הם האמת. זו המציאות. התפיסה שהאדם אינו אדון לעצמו ושחובותיו כלפי ה' מרובות, שההפסד בענייני העולם קרוב ומצוי, ושלעומת גדולת ה', אף בריה אינה שוה לכלום, כל העניינים המופיעים בפרק הם המציאות ההווה אשר על האדם להכירה, גם ללא הצורך להיאבק בגאווה.

הרחבות

• הענווה - תכונה המוטבעת בטבעה של האומה הישראלית

עד אשר תהיה לו הפניעה טבע דבק. הענווה הינה תכונה שורשית ויסודית המוטבעת בטבעו של עם ישראל - ישראל מכונים ענוים: "כי רוצה ה' בעמו, יפאר ענוים בישועה" [תהלים קמט, ד]. הרב צבי יהודה קוק מבאר: "הגמרא [חולין פט]. מביאה לכך דוגמא מהכוחות היסודיים שבעם ישראל: אברהם אבינו, משה רבנו ודוד המלך. שלושתם ענוים, אולם כפי גודל הכלליות הישראלית - כך גודל הענווה... על גבי כולם, עומד דוד המלך, שהוא כלל כלל ישראלי... לכן ביטוי הענווה של דוד המלך חריף עוד יותר: "ואנכי תולעת ולא איש" [תהלים כב, ז]. זו שלילת היותו איש, הופעת מציאות אחרת: "תולעת ולא איש חרפת אדם ובזוי עם". מכאן שישראל ענוים... [שיחות הרצ"ה לספר שמות עמ' 289].

הרב צבי יהודה קוק מדגיש שהענווה אינה 'כישרון' שעם ישראל קנה בכוחו, אלא "ענווה נקבעת בתוך מסכת סגולותינו, שהרי כל ערכנו בא לנו לא כתוצאה מעבודתנו אלא משום שכך נוצרנו". נקודה זו עצמה אמורה להעניק את הענווה כתכונה יסודית מאוד לעם ישראל: "לכן אין לנו להתפאר בכל כישרונו, כי לא שלנו הוא אלא מתנת אלהים", "כך נוצרנו, זה מחייב ענווה. לו כל ערכנו נבע מחכמתנו כוחנו ועוצם ידינו הרוחניים, אזי היה מקום להתגאות, אולם כאמור, לא עשינו זאת בעצמנו" [שיחות לפרק קנין תורה 31-32].

בקריאת דברי הנביאים

והששי, כְּשֶׁקֹּרָא בְּסִפְרֵי הַנְּבִיאִים, וְרוֹאֶה חֶזֶק עֲנֹשׁ הַגָּאִים וְהַגְּבוֹהִים, וְעֵצֶם הַשְּׁגָחְתּוֹ עַל הָעֲנוּיִם וְהַשְּׁפָלִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּגִזְיוֹת הַגְּבוּהוֹת (ישעיה ב, יא): "עֵינַי גְּבוּהוֹת אָדָם שֶׁפָּל וְשָׁח רֹם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב יִי לְבָדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא", וְאָמַר (ישעיה ב, יב): "כִּי יוֹם לִי צָבָאוֹת עַל כָּל גָּאֶה וְרָם וְעַל כָּל נֶשֶׁא וְשָׁפֵל", וְאָמַר בְּשֵׁתֵי הַפְּתוּתֹת (תהלים קמז, ו): "מִעֲדוֹד עֲנוּיִם יִי מִשְׁפִּיל רְשָׁעִים עַדִּי אֲרִיז", וְאָמַר (תהלים קלח, ו): "כִּי רָם יִי וְשָׁפֵל יִרְאֶה וְגְבוּהַ מְפֹרָח יִדְעֵה", וְאָמַר בְּשָׁפָלִים (תהלים לו, יא): "וְעֲנוּיִם יִרְשׁוּ אֲרִיז", וְאָמַר (ישעיה סא, א): "יַעַן מִשַּׁח יִי אוֹתִי לְבָשָׂר עֲנוּיִם", וְאָמַר (ישעיה נז, ט): "כִּי כֹה אָמַר רָם וְנֶשֶׁא שָׁכֵן עַד וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ מְרוֹם וְקָדוֹשׁ אֲשַׁכֹּן וְאֵת דָּפָא וְשָׁפֵל רוּחַ", וְאָמַר (משלי טז, יח): "לִפְנֵי שֶׁבֶר גָּאוֹן", וְאָמַר (משלי יח, יב): "לִפְנֵי שֶׁבֶר יִגְבֶּה לֵב אִישׁ".

התפוכות הברואים בעולם

והשביעי, כְּשֶׁיִרְאֶה תְּהַפּוּכוֹת עֲנוּיֵי הַבְּרוּאִים בְּעוֹלָם, וּמְהִירוֹת הַתְּחַלְפוֹת הַמְּמַלְכוֹת וְהַמְּמַשְׁלוֹת בּוֹ, וְהַעֲתָקוֹת אֲנָשָׁיו מִעֲנֵן אֶל עֲנֵן, וְהַשְּׁחָתוֹת עִם לְתַקְנַת עִם אַחֵר, וְסוּף הַכֹּל אֶל הַמָּוֶת, כְּמוֹ שֶׁפָּתַח (תהלים מט, ט): "כִּצְאוֹן לְשֵׂאוֹל שְׁתּוֹ מוֹת יָרַעַם, יִפְנֶעַ וְלֹא יִתְגָּאֶה בְּמֵאוֹמָה מְהוֹן הָעוֹלָם, וְלֹא יִבְטַח לְבוֹ עַל דְּבַר מִמְנוֹ", כְּמוֹ שֶׁפָּתַח (תהלים מ, ה): "אֲשֶׁרִי הַגְּבַר אֲשֶׁר שָׁם יִי מִבְּטַחוֹ וְלֹא פָנָה אֶל רְהִיבִים וְשָׁטִי כִזָּב".

ההדבקות בכניעה

וכשלא יהיה לב האדם רק מאחד מאלה השבעה עניינים אשר זכרנו, יהיה תמיד נכנע ושפל, עד אשר תהיה לו הפניעה טבע דבק, לא יפרד ממנו. וכאשר ידבק בפניעה, תרחיק ממנו כל פגעי הגאווה והגבה והגדלה, כאשר הקדמונו, וינצל בה מן החטא והמקשול, כמו שנאמר (שמות כ, ט): "וּבַעֲבוּר תְּהִיָּה יִרְאֵתוֹ עַל פְּנִיכֶם לְבַלְתִּי תַחֲטְאוּ", וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוּרֵנוֹם לְבָרְכָה (אבות ג, א): "הַסֵּתֶפֶל בְּשִׁלְשָׁה דְבָרִים וְאִין אֲתָה בֹא לִידֵי עֲבָרָה. דַּע מֵאִין בָּאתָ, וְלֹאֵן אֲתָה הוֹלֵךְ, וְלִפְנֵי מִי אֲתָה עֹתִיד לָתֵן דִּין וְחֲשַׁבּוֹן. מֵאִין בָּאתָ, מִטְּפָה סְרוּחָה, וְלֹאֵן אֲתָה הוֹלֵךְ, לְמִקּוּם עֵפֶר רַמְהָ וְתוֹלְעָה, וְלִפְנֵי מִי אֲתָה עֹתִיד לָתֵן דִּין וְחֲשַׁבּוֹן, לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא".

בשתי הכתות - שחר הענווים והשפלת הרשעים. **תפוכות -** השינויים העוברים על הברואים. **והעתקות וכו' -** אנשים עוברים ממקום למקום. **והשחתות -** הכחדת. **רהבים -** בעלי גאווה. **דבק -** בו.

ביאורים

אחר שלמדנו מהי הכניעה, היכן היא נחוצה וכיצד קונים אותה, עובר רבנו בחיי לשלב הבא: הכניעה בחיי המעשה. לאילו מעשים ואופני התנהגות אנו מצפים מבעל הכניעה.

הפרק פותח בשני עניינים הנדרשים מהכנוע, שעוד עוסקים בשלב קניית הכניעה. האדם הקונה את הכניעה, צריך להכיר בעוצמתו וברוממותו של הבורא, ויחד עם זאת ביתרון האדם על עולם החי. הוא אינו מזלזל בעצמו, אלא מכיר שביחס למלך מלכי המלכים, אין ערכו שווה כלל. זהו המעשה הראשון.

בשני אנו לומדים שעל הכנוע להכיר את מצוות התורה ואת ההנהגות הפשוטות ששכל האדם מחייבן, על מנת שידע מה היא כניעת אמת, וכמו כן, באלו מקומות להשתמש בה. היכן צריכה היא להתבטא באופן אחד, כגון למחול ולסלוח כשמבוזים אותו, והיכן באופן אחר, כגון לעמוד בתוקף כנגד הרשעה. בחיי הכנוע שני פנים: מחד הכרתו בערכו האנושי, ומאידך ההכרה באפסותו ביחס לקב"ה. על מערכת זו, הנשקפת לאורך הפרק נעמוד א"ה מחר.

נוסף לשניים הראשונים, שמונת העניינים הבאים משלימים לעשרת אופני ההתנהגות המצופים מבעל הכניעה:

השלישי - הנכונות לקבל גיוויים הנאמרים כלפיו או פעולות המופנות נגדו, מאחר ורצון ה' הוא שלא ישיב. העניו הוא סבלן. הכניעה מעמידה אותו בדרגה של "הנעלבין ואינן עולבין", כיוון שאינו להוט לתקוף את מי שמצער אותו.

הרביעי - היחס החיובי כלפי הזולת, הבא לידי ביטוי בפעולות, בהסתכלות החיובית על כל מעשה (אף על כזה המעורר חשד), בדיבור טוב על הבריות, ובמחילה למי שדיבר בגנותו. יש להוסיף שבעניין המחילה מביא רבנו בחיי את הנאמר על משה רבנו: "והאיש משה עניו מאד" [במדבר יב, ג]. משה מחל למרים, ומכאן ניכרת המעלה הגדולה של "המעביר על מידותיו", שהתורמות הנפשיות כל כך גדולה עד שהיא מביאה לכך שתפילותיו מתקבלות.

המעשה שהביא רבנו בחיי על הרב, התלמידים ונבלת הכלב, מדגים עד כמה חשובה היא הראיה החיובית, כיוון שהיא מעמידה את האדם בזווית המבט הנכונה על העולם ועל בני האדם שסביבו. מבט כזה הוא תולדה של כניעה. לא כל הטוב שבעולם מגיע לי, ולא כל בני העולם 'מאיימים' על הטוב שלי. להפך, הסביבה בה אני חי היא סביבה טובה, ויש דברים טובים רבים שאני יכול לראות בה, ליהנות מהם וללמוד מהם.

הרחבות

• גדולת האדם - יסוד הענווה או הגאווה?

והיתרון אשר נתן לאדם על שאר החיים. רבנו בחיי כולל בתכונותיו של העניו את ידיעת מעלתו של האדם על שאר הנבראים. משאלת השאלה, מדוע דבר זה קשור לענווה?

ניתן להבין שההכרה בעובדה שה' חנן את האדם מלמדת על עוצמת חסדיו של ה' כלפיו, וממילא מתמלא הוא ענווה והתבטלות כלפי ה', אולם בספר תהילים מבואר מימד נוסף: "כי אראה שמיר מעשה אצבעתיך ירח וכוכבים אשר כוננתה. מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו. ותחסרהו מעט מאלוהים וכבוד והדר תעטרהו... ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ" [ח, ד-י]. דוד המלך מתאר את הפליאה שיוצרת ההסתכלות במעמד המיוחד שה' נתן לאדם לאור ההכרה בעוצמת פעולותיו של הקב"ה. פליאה זו על השילוב המופלא של קטנותו של האדם עם הכוחות האדירים שניתנו לו, מעוררת בלב האדם התבטלות אל ה' והכרה בגדולתו ובאדירותו.

לעומת זאת, הרמב"ם רואה בפסוקים אלו הדרכה הפוכה, שעיקרה הוא להגיע לאהבת ה' מתוך הכרה בשפלות האדם: "בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואי הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול... וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד: 'כי אראה שמיר מעשה אצבעותיך... מה אנוש כי תזכרנו'" [הלכות יסודי התורה ב, ב].

לילוי נשמת ששון בן רינה ז"ל

פרק ששי

אבל המונהגים שראוי לנהג בהם בעל הכניעה הם עשרה.

הראשון, דעת אלהים, ומדותיו הטובות, והיתרון^ו אשר נתן לאדם על שאר בעלי החיים. כמו שנקרא (תהלים ח, ז): "תמשילו במעשי ידך". כאשר יכיר גדל עצמת הבורא ורוממות גבורתו וחקמתו העליונה, יכנע לו וישפיל לפניו. וילמד ממה שצוה החכם (משלי כה, ו): "אל תתהדר לפני מלך", כל שכן לפני מלכי המלכים ואדוני האדונים, יתעלה מדמות ומהמשל^ז, כמו שאמרה חנה (שמואל א, ב, א): "אין קדוש כפי כי אין בלתיך".

והשני, לדעת חיובי התורה והשכל, ולקרא בספר תורת האלהים, ולעמוד על החכמה המשפלת^ח והקטובה והמקבלת^ט, ללמוד ממנה תנאי הכניעה ומקומות הנהגתה.

והשלישי, רחב הלב וסבלות^י מה שישנא מן הדברים ומן המעשים, לשם הבורא יתברך, כמו שאמר (תהלים ז, ח): "אם גמלתי שלמי רע ואחלצה צוררי ריקם". ואמר (משלי כד, כט): "אל תאמר כאשר עשה לי פן אעשה לו", ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (גיתין לו, א): "הנעלבים ואינם עולבים, שומעים הרפתם ואינם משיבים, עושים מאהבה ושומחים בישורים, עליהם הכתוב אומר (שופטים ה, לא): "ואהביו קצאת השמש בגברתו", והוא הנקרא אצלם "מעביר על מדותיו".

והרביעי, עשות הטוב לבני אדם, ודבר טוב בהם, ולדונם לזכות, ושלם יספר בגנותם, ושיחמל להם מה שידברו בו ויספרו בגנותו, ואם אינם^י ראויים לכך, כמו שאמר (קהלת י, ט): "גם במדעך מלך אל תקלל", ואמר (תהלים נ, ט): "פיה שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה, תשב באחיק דבר בכן אפך תתן דפי".

וממחילת הדבר הרע והגנאי, מה שאמר הכותב (במדבר יב, א): "ותדבר מרים ואהרן במושה", ואמר (במדבר יב, א): "והאיש משה ענו מאד", מפני שמחל להם. ומזה מה שאמר החכם (קהלת ז, כא): "גם לכל הדברים אשר דברו אל תתן לבך", ואמר (קהלת ז, כב): "כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם אתה קוללת אחרים".

ואמרו חכמינו זכרונם לברכה (תענית כה, א): "מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התבה ואמר עשרים וארבע רגנות ולא נענה. ירד רבי עקיבא ואמר איני מלפנו, ונענה. צתה בת קול ואמרה: לא שצה גדול מזה, אלא שצה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו".

ונאמר על אחד מן החסידים שעבר על נבלת פלב מסרחת מאד, ואמרו לו תלמידיו: כמה מסרחת נבלה זאת! אמר להם: כמה לבנות שניה^י! ונתחרטו על מה שספרו בגנותה. וכיון שהוא גנאי לספר בגנות פלב מת, כל שכן באדם חי. וכיון שהוא טוב לשבח נבלת פלב בלבן שניה, כל שכן שהוא חובה לפי זה לשבח אדם משכיל ומבין. והיתה פגנותו להוכיחם, שלא ילמדו לשונם לדבר רע, וישוב להם טבע^י, וכן קשילמדו לשונם לדבר טוב, ושוב להם טבע קבוע, כמו שנקרא (תהלים טו, א): "לא רגל על לשוננו", ואמר בהפך זה (תהלים נב, ד): "האות תקשב לשונך קתער מלטש עשה רמיה, אהבת כל דברי בלע", ואמר (תהלים כ, א): "מה יתן לך ומה יסיר לך לשון רמיה", ואמר (קהלת י, י): "דברי פי חכם חן ונפתות כסיל תבלענו".

דעת - לדעת, להכיר את הבורא ומדותיו. **והיתרון** - לדעת את היתרון. **יתעלה וכו'** - נעלה ומרומם מהיכולת שלנו לדמותו או להמשיכו למשהו. **המשפלת** - המובנת על ידי השכל. **והמקבלת** - תורה שבעל-פה. **וסבלות** - סבלנות, היכולת לסבול יסורים. **ואם אינם** - ואפילו אינם. **כמה לבנות שניה** - חיפש בה דברים טובים לציינם. **ישוב להם טבע** - יהפוך להם הדבר לטבע מורגל.

עשרה מנהגי בעל הכניעה דעת אלוהים ומדותיו

ידיעת חיובי התורה והשכל

שמחה בדברים השנואים לשם ה'

עשיית הטוב לבני אדם

המעביר על מדותיו

חשיבות הדיבור בלשון נקייה

ביאורים

בהמשך למה שראינו אתמול, ממשיך רבנו בחיי למנות את דרכי ההתנהגות של הכנוע:

החמישי - התבטאות הכניעה בכל תנועותיו, מעשיו ודיבורו, לאו דווקא בעניין ספיציפי או כלפי אדם מסוים. לכן מתווספת הדישה שהיא תוכו כבדו - דהיינו שלא יעשה עצמו כמתנהג בכניעה, ידבר ברוך, יוותר ויסלח, ובאמת לא יהיה כזה.

השישי - שאיפת ההתקדמות בענייני העולם הבא, התורה והמצוות.

השביעי - ביטול כבודו בעת עיסוקו בעבודת הבורא.

השמיני - ההסתפקות במועט בענייני העולם הזה.

התשיעי - לקיחת אחריות על הבריות הסובבות אותו, דיני צדק ובביעור הרשעה.

העשירי - ההתייחסות מן הבלי ההמון. אם בדברי שקר ומיעוט שיחה ושבועות, ואם בדברים המענגים אותם.

פרקנו כאמור עוסק באדם שכבר קנה את מידת הכניעה. בפרק ב הזהיר אותנו רבנו בחיי מפני כניעה לא אמיתית, שהיא למעשה זלזול האדם בעצמו, בעוד הכניעה האמיתית מכירה בערך האדם כוחותיו ויכולותיו, ויחד עם זאת מרכינה ראש בפני בורא עולם. בפרק זה אנו מתוודעים למורכבות הזו, האחיזה בצמצום בענייני העולם הזה ביד אחת, ובשניה ברום השאיפות בענייני העולם הבא. התביעה מהאדם להיות כנוע ומדבר רכות, ותן ומוחל בענייניו, ויחד עם זאת נוקם ומוכיח, אמיץ ומורה דרך בענייני הזולת ובענייני שמיא. ננסה לראות זאת בעניינים השונים:

בשלישי מוצגת התביעה מבעל הכניעה לשאת בשלווה פגיעות מילוליות ופיזיות כנגדו, לשם הבורא. הסיבה שהוא מוחל אינה מפני שהוא חלוש מכדי להתנגד, אלא כי זה רצון ה'. להיות בעל יכולת להגיב ועם זאת להבליג, זו גבורה ולא חולשה.

השישי והשמיני מהווים השלמה זה לזה. בשישי, השאיפות הגבוהות בענייני העולם הבא, הרצון להתאדם, ואי המוכנות לרדידות. ובשמיני, ההסתפקות במועט בענייני העולם הזה והעמידה כנגד התאוה. היכולת לשאוף ולהגיע לגבהים רוחניים מתאפשרת רק מתוך הכרת האדם ביכולתו, ביתרוננו על פני החי, וממילא בהבנת תפקידו בקידום הבריאה. הכנוע משלב את ההכרה בערכו ואת מיעוט רדיפתו אחר התאוות. בסופו של דבר, דווקא הכנוע מגדיל את ערך האדם. היכולת לצמצם בשאיפותיו הגשמיות ולתת מקום לנשמה, מגלים את ערכו האמיתי, ואת רצונו ויכולתו להתקרב לה'.

גם **בתשיעי** אנו פוגשים את המורכבות הזו. בעל הכניעה מתגלה כנוקם ברשעים וכמציל עשוקים, כבעל יוזמה, רצון וכח. הוא אינו הטיפוס המזולזל, אותו מדמים לבהמות ולחסרי הדעת. הוא מוכיח את הדרוש תוכחה, דואג לביצוע גור דינם של החייבים דיני התורה ואינו נכנע כלל וכלל, וכל זאת, מתוך פשטות והתרחקות מכבוד.

הרחבות

• טעם מצוות תרומת הדשן

חִיבּוֹ הַבּוֹרָא לְהוֹצִיאַת אֶת הַדָּשֵׁן כְּכֹל יוֹם תְּמִיד, לְהַשְׁפִּיל וּלְהַסִּיר הַגְּבָהוֹת מִלְּבוֹ. רבנו בחיי מבאר, כי טעמה של מצוות תרומת הדשן היא לבטל את הגאווה שעלולה להיות בליבו של הכהן מחמת מעמדו הרם.

הכלי יקר מבאר, שכל פרשיית העולה, בה כתובה מצוות תרומת הדשן, רומזת על תיקון מידת הגאווה: "ובמדרש אמרו: 'זאת תורת העולה הוא העולה על מוקדה, כל המתגאה נידון באש' [ויקרא רבה ז, ו]. ... שדעת מירש זה לומר שהעולה מכפרת על גטות הרוח... על כן אמר הוא העולה על מוקדה כי מוקד אש המזבח העולה למעלה הוא כפרה על הגס רוח העולה בגדולת ונפלאות ממנו. ועל כוונה זו הזכיר הרמת הדשן, כי התיקון הוא הדשן שיאמר 'ואנכי עפר ואפר' כאברהם ואו 'ירום ונשא וגבה מאד' כי 'כל המשפיל עצמו הקדוש ברוך הוא מגביהו' [עירובין ג:]. וזה שאמר והרים את הדשן. ולזה פירט שני בגדים אלו שילבש הכהן המכפר 'ולבש הכהן מזו בד', כמדתו שלא יהיה בגד נשיאותו ארוך ממנו אלא כמדתו... ולא ילך בגדולת ונפלאות ממנו, ומכסי בד המכפרים על גילוי עריות כמו שאמרו חז"ל 'כל המתגאה כאילו בא על כל העריות' וכו' [סוטה ד:], ושימת הדשן אצל המזבח כי גם המזבח מורה על גדר הענווה" [ויקרא ו, ג].

לעילוי נשמת מימי מרים בת עליזה ע"ה

והחמישי, הכניעה בענייני עולמו כלם, הנראה מהם והנסתר, בדבורו ובמעשהו ובתנועת אבריו ונוחם, ולא יהיה תוכו בכל זה הפך ברו, ולא מצפונו כנגד נראהו, ותנועותיו שקולות ונכונות ושוות ומתדממות, הולכות על דרך הכניעה והשפלות לאלהים יתברך ולבני אדם, כפי התחלקות מעלותם, וכפי הטוב לו מהם לתורתו ועולמו, כמו שצאמר (תהלים קיב, ה): "טוב איש חונן ומלוך יכלכל דבריו במשפט", ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד, י): "והיו שפל רוח בפני כל אדם", ואמרו (אבות ג, יב): "הוי קל לראש נזח לתשחרת".

והששי, שיהיה יקר רוח וגבה נפש בענייני העולם הבא, שלא יספיק לו מהם מה שיצדקו, ולא יאמר די במה שתמצא ידו מהם, אבל ימעט בענייניו מעשהו ועבודתו ויכלתו והשתדלותו, ותגבה נפשו אל מה שלמעלה מזה תמיד, כמו שצאמר הקתוב ביהושפט (דברי הימים ב, י): "ויגבה לבו בדרכי יי", ויתרעם על נפשו על קצורה בענייני תורתו לפני האלהים ולפני בני אדם, ויבקש מאלהים עזר ואמץ להוסיף בעבודה ובמעשים טובים, כמו שצאמר (תהלים קיט, ה): "אחלי יכנו דרכי לשמור חקיך".

והשביעי, שיראה לבני אדם הכניעה, ויניח הגבהות לכבוד הבורא, ויעזב הגדלה ויקיר והזהירות על נפשו בעת שהוא עושה לאלהים יתברך, בין לבדו בין בתוך מקהלות בני אדם, כמו שצאמר הכתוב על אהרן על גדלת מעלתו (ויקרא ו, ג): "והרים את הדשן", וחיבו הבורא להוציא את הדשן בכל יום תמיד, להשפיל ולהסיר הגבהות מלבו, וכמו זה אמר בדרך (שמואל ב, ו, ז): "ותרא את הפלך דוד מפזז ומכופר לפני יי", ושאר הענין, ואמר (תהלים קיט, מו): "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש".

והשמיני, שיספיק לו מסבות המזון מה שיצדקו ומה שימצא, מאשר תהיה נפשו נמבזה ונקלה בעיניו, ולחנף אותה לעמוד מתאזתיה הגופניות, ולהפנות לפרע חובות הבורא על גדל טובותיו ורב חסדו עליו, כמו שצאמר דוד (תהלים קיט, לב): "דרך מצותיך ארוץ פי תרחיב לבי".

והתשיעי, שינקם מן הרשעים לכבוד הבורא, ואל תשיאחו מחילתו לבני אדם בצד עצמו למחל בדברי האלהים או למי שיזכר בגביאיו וחסדיו וסגלתו, ואל ינהג בעשק בני אדם איש את רעהו כמנהגו במחילתו להם בעשקם אותו, אף יציל העשוק ויעזר להוציא מיד העושק, כמו שכתוב (ירמיהו כא, יב): "דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק", ואמר (איוב כט, ז): "ואשברה מתלעות ענל". ויורה בני אדם עבודת האלהים, ויוכיחם, ויכלימם, ויצום על הטוב, ויזהירם מן הרע, ביזו ובלשוננו כפי יכלתו, וימהר לקחת דיני האלהים ממי שחיב בהם, ולא יכנע ולא ישפל בזה, כמו שצאמר בפינחס (תהלים קו, ל-לא): "ויעמד פינחס ויפלל ותעצר המגפה ותחשב לו לצדקה לדר ודר עד עולם".

והעשירי, שיהיה מעט דברים, וקולו נמוך, ומעט שחוק, ומעט שבועות בשם על האמת, ולא יעביר על לשונו כזב, ולא ישב בסוד משחקים, ולא ישמח במה ששמחים עמי הארץ מתענגי העולם, וזה מכניעה ושפלות, לא מצד גדלה והתנשא, כמו שצאמר הנביא (ירמיהו טו, יז): "לא ישבתו בסוד משחקים ואעלז מפני יך בך ישבתו כי זעם מלאתני".

הכניעה בענייני עולמו כלם - שייכנע בכל ענייני העולם. **הנראה מהם** - הגלויים. **ונוחם** - גם בנוח האברים יא זה בצורה שמביאה כניעה. **תוכו בכל זה הפך ברו** - שיהא אמיתי בכניעתו גם באופן פנימי ולא רק באופן חיצוני. **כפי התחלקות מעלותם** - כניעה לכל אדם בהתאם לחשיבותו. **יקר רוח** - בעל תביעה גדולה מעצמו. **ימעט בענייניו** - כל מה שיעשה יא בענייניו כמעט. **בתוך מקהלות בני אדם** - בציבור. **מסבות המזון** - אמצעי הפרנסה. **נמבזה** - בזויה. **ונקלה** - חסרת ערך. **לעמוד** - להתאפק. **תשיאחו** - תמשכחו. **לקחת דיני האלהים** - להעניש כדן. **מעט** - ממעט. **על האמת** - כשמתחייב בדין להישבע, לא ישבע אפילו כשהוא דובר אמת. **בסוד משחקים** - בחברת בני אדם העוסקים בצחוק ודברים בטלים.

ביאורים

בפרק הקודם עסקנו במעשים המצופים מהכנוע, אך מציאותם או העדרם אינה בהכרח קשורה במציאות הכניעה. חמשת העניינים אותם נראה בפרק זה, מוכרחים להימצא לנכנע. בהתקיימם, מורים הם בבירור על מציאות הכניעה והעדרם צריך להדליק נורה אדומה אצל החושב שנכנע הוא.

א. השליטה העצמית בזמן כעס. ביזוי מעורר את האדם לתגובה. הוא מערער אותו, פוגע במעמדו, והתגובה, המבטאת את הצורך של האדם לשמור על קיומו, היא טבעית. מהנכנע נדרשת הבלגה. אמנם יש לשים לב שההבלגה זו אינן מקורה בגאווה. הגאווה מבלג כיוון שאינו מחשיב כלל את העולב בו. הכנוע רואה במבוזה שליח של הקב"ה, כדברי דוד המלך על שמעי בן גרא שעה שקללו: "כי ה' אמר לו קלל את דוד" (שמואל ב טז, י).

ב. קבלת גזירת ה' בשלווה. פגיעה בממון או במשפחה מערער את האדם, והוא מתמלא בפחד וזעזוע. בעל גאווה חי את חייו כאדון על עצמו, וכשנפגע הוא מאבד את השליטה בהם, נתקף חרדה, ולעיתים אף בא בטרוניה כלפי הקב"ה שאמור, לדעתו, להטיב לו. לעומתו, הכנוע, מכיר בכך שהבורא הוא השליט חייו. לפיכך על אף כאבו וזערו המרובים, הוא מקבל את גזירת ה' בשלווה. הוא מכיר בכך שכל שיש לו מקורו בחסד הבורא עליו, ולפיכך לא מתולונן כאשר הקב"ה מחליט לחסוך ממנו חלק קטן מחסדיו.

ג. התגובה הנכונה לשבח או גנאי הנאמר לו על ידי הזולת. שבח גורם לגאווה. הכרת האחרים בערכו, משרדת לו שערכו אכן ממשי. תגובת הכנוע לזה מתחלקת בין אם השבח ראוי ואמיתי, לבין אם נאמר לשווא. אם נכון הדבר, עונה בעל הכניעה שאכן אמת שכך עשה, אך לעומת חובתו לבורא אין המצוה הזו נחשבת כלל. וממשיך ומסביר שבמאזן מצוות-עבירות, המצוה שעשה נבלעת בים החובות. כמו כן, על מנת שמעשה יהיה מושלם ומקובל אצל הקב"ה, עליו להיעשות ככוונה טהורה ובשלמות הפרטים, ולולי זה המעשה חסר. במידה ובשקר שיבחו אותו, מבקש הכנוע מהמשבח שלא יוסיף לו עניינים עליהם עתיד להתחייב מול הקב"ה. מכיר הוא את חסרונותיו ואינו צריך שיוסיפו על עוונותיו בשבח שאינו נכון.

ואם דברי גנאי הופנו אליו, במידה ואמת הדבר, הכנוע מודה ואינו מנסה להתחמק. אם שקר הדבר, הוא עונה שבעניין זה לא חטא, אמנם עניינים רבים עליו לתקן, עניינים הידועים רק לבורא. מובן שאין משמעות לתגובות הכנוע למשבחו או מגניו אם תהינה מן השפה ולחוץ, וכן אין צורך שאכן יאמר זאת בפועל. שורש הכל הוא המודעות העצמית שלו לחסרונותיו המרובים וחובותיו לה', ותגובתו, אם יבחר להגיב, צריכה לנבוע מהכרה זו. רק כך יוכל באמת לקבל גנאי ולהתעלם מהשבחים.

הרחבות

• זכויות ילד לעבור מאדם לאדם?

ימצאו בספר זכיותם זכיות שלא עשו אותן. דבר זה טעון ביאור, כיצד נוספות לאדם זכויות שלא עשאו מחמת שבעליהן דיבר בגנותו, וכן להיפך: כיצד נגרעות מאדם זכויות ועוברות לאדם שדיבר עליו גנות? הרי הזכויות נובעות ממעשה האדם, ומבטאות את מדרגתו הרוחנית ולכן הן שייכות באופן מהותי לעושהיהן!

הרב דסלר מבאר, שאין כוונת רבנו בחיי שישה 'העברת' זכויות מאדם לאדם, אלא הגנות גורמת שזכויות אומרה יגרעו וזכויות האדם עליו אמרו את הגנות יגדלו. העיקרון העומד ביסוד הדברים הוא, שכל שמעלת אומר הגנות גדולה יותר כך חמורה יותר הגנות שאומר. אם אדם בעל זכויות אומר גנות, העבירה חמורה יותר מחמת זכויותיו, ולכן הוא מאבד אותם. באותה מידה, פגיעת האדם עליו נאמרה הגנות גדלה לפי שיעור קומתו הרוחנית של אומר הגנות. לכן, הוא מקבל שכר לפי זכויותיו של אומר הגנות. באופן זה המצוות אוכדות מאומר הגנות ומגיעות אל האדם עליו אמרו את הגנות [מכתב מאלהיו ד עמ' 214].

תהיה חסרת ערך בעיניו לעומת חיובו לבורא. נגד - מול, לעומת. **מקפלי הטובה וכו'** - היה חייב לעשות מעשה טוב זה כפליים ממה שעשה. **כי אינה וכו'** - המעשה הטוב שעשיתי מול ריבוי עוונותי לא נחשב. **נצלת מפני ההפסד** - המעשה נעשה ללא פגמים הפוגמים בו כמו כוונות לא מתאימות, לא לשם שמים. **בקצורי** - במיעוט. **תקבץ** - תוסיף. **יודה על נפשו וכו'** - יודה בזאת שהוא ממעט בעבודת ה' ולא יחפש תירוצים על מנת לנקות עצמו מהרעה שעשה. **מה שעור וכו'** - מה שגילית שעשית, ככלום הוא חשוב מול עוונות שלא ידעת עליהם. **אצל** - טובה זו ביחד עם הרבה טובות. **סתרו עלי** - שה' מסתיר את מעשי הרעים. **הרף** - הרפה, עזוב מלעסוק בה. **מזמרת ארצו** - דברים משובחים שבארצו. **יבקשו** - יחפשו.

פרק שביעי

אבל הסימנים, שבהם תתברר^ו הכניעה מן הנכנע פשיטא בוא, הם חמשה.

אחד מהם, בעת חזק פעסו על מי שמבזה אותו בין במאמר^ו בין במעשה, שאם ימשל ברוחו^ו וימחל, אחר היכלת^ו להנצקם, מענהו^ו ושפלות, יורה על ברור כניעתו.

והשני, כשיפגעו פגע במקומו או יקרהו מקרה בקרוביו, אם יגביר הסבל על החרדה^ו, וירצה בגזרת הבורא, ויצדיק את דינו, יורה על כניעתו הטובה ושפלותו לאלהים, כמו שאמר הכתוב על אהרן במה שארעו במוות נדב ואביהוא (ויקרא י, א): "וידם אהרן", ואמר דוד (תהלים לו, ז): "דום לי ותחולל לו", ונאמר (עמוס ה, א): "לכן המשכיל בעת ההיא ידם".

והשלישי, כשיתפרסם ענינו אצל בני אדם בטובה או ברעה, שאם ישבחוהו על טובה שעשה, יבז^ו למשבחו עליה, ותהיה נקלה בנפשו^ו וקטנה בעיניו מהיותה מקבלת ורצויה אצל הבורא, לקטנותה נגד^ו מה שחאה חבי בו מכפלי הטובה^ו היא, ויאמר למשבחו: רב לך, אחי, כי אינה נגד עוונותי אלא כניצוץ מן האש בים. ואפלו אם תהיה נחשבת למאומה, איך אדע אם היא נצלת מפעמי ההפסד^ו המשיגים אותה, עד שיקבלנה הבורא ממני ולא ישיבנה עלי וישליכנה בפני, כמו שכתוב (ישעיה א, ב): "כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רכס חצר", ואמר (ישעיה א, א): "לא תוסיפו הביא מנחת שווא קטרת תועבה היא לי".

כל שכן אם ישבחנו בשקר, שצריך להרחיק הדבר ההוא מעצמו, ויאמר למספר: די לי, אחי, בקצורי^ו במה שאני חבי בו לבורא, אל תקבץ^ו עלי עון קצורי ועון השבח במה שלא עשיתי, כי אני יודע עוונותי ופשעי יותר ממך, כמו שאמר דוד, עליו השלום (תהלים נא, ה): "כי פשעי אני אדע".

ואם יזכר ברעה שעשה, יודה על נפשו^ו בקצורו, ואל יחזר אחר אמתלאות להנקות ממנה ולזכות עצמו, כמו שאמר יהודה (בראשית לח, כז): "צדקה ממני". ואל ישתדל להכלים ולהכחיש המספר, ואל יאשימונו על אשר גלה אותו, אבל יאמר לו: אחי, מה שעור^ו מה שהשקפת עלי מרע מעשי אצל מה שלא ידעת ממני, אשר האריך לי הבורא סתרו בהם, ואלו היה נגלה לך רע מעשי ועוונותי, היית בורח ממני ומפחד מענש הבורא עליהם, כמו שאמר אחד מן המשוררים: חטאי לו ירחיו בם שכיני^ו אזי ברוחו ורחקו מן גבולי. ואמר איוב (איוב לא, א): "אם כסיתי כבדך פשעי".

ואם מה שספרו עליו שקר, יאמר למספר: אחי, אין מן התמה מה שהצלני הבורא מעשות מה שתלית בי אצל^ו רב הטובות אשר גמלני, אך התמה סתרו עלי^ו במה שהוא יותר מגנה וגדול מאד ממה שספרת עלי. הרף^ו אחי, וחמל על זכיותיך, שלא תאבדנה ממך ולא תרגיש, כי כבר נאמר על אחד מן החסידים שזכרו אותו לרעה, וכיון שהגיעו הדבר שלח למדבר בו כלי מלא מזמרת ארצו^ו וכתב אליו: הגיעני ששלחת לי מנחה מזכיותיך, וגמלתיוך בה.

ואמר אחד מן החסידים: הרבה בני אדם יבואו ליום החשבון, וכשמראים להם מעשיהם, ימצאו בספר זכיותם זכיות שלא עשו אותן, ויאמרו: לא עשינו אותן. ויאמר להם: עשה אותן אשר דבר בכך וספר בגנותכם. וכן כשיחסר מספר זכיות המספרים בגנותם, יבקשו אותן בעת ההיא, ויאמר להם: אבדו מכס בעת שדברתם פלוני ופלוני. וכן יש מהם גם פן שימצאו בספר חובותם חובות שלא עשו, וכשאומרים: לא עשינו, יאמר להם: נוספו עליכם בעבור פלוני ופלוני שדברתם בהם, כמו שנאמר (תהלים עט, ב): "והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך אדני". ועל זה הזהירנו הכתוב באמרו (דברים כד, ט): "זכור את אשר עשה יי אלהיך למרים בדרך".

תתברר - יוכח שהכניעה בו אמיתית. **במאמר** - בדיבור. **ימשל ברוחו** - יהא שליט על כוחותיו וימחל. **אחר היכלת** - למרות שביכולתו. **מענהו** - מחמת ענווה ימנע מלנקום. **יגביר הסבל וכו'** - יגביר את סבלנותו וקבלת הדין על הזעזוע הנפשי שלו מחמת הצרה. **יבז** - יבז. **נקלה בנפשו וכו'** - הטובה שעשה

חמשת סימני הכניעה מושל ברוחו

מצדיק עליו את הדין

בזיון השבח משבחים אותו

הודאה על חטאים

ההתנהגות בזמן שמספרים עליו שקר

המדברים בגנות אחרים

ביאורים

בהמשך לסימני הכניעה אותם התחלנו לראות אתמול, נמנים כאן עוד שני סימנים:

ד. היציבות הנפשית, והשמירה על רוח נמוכה, על אף השינוי במעמדו אם בחכמה ואם בעושר וגדולה. עלייה בדרגה מטעה את האדם. הוא נוטה לחשוב שהוא ראוי לעושר או לכבוד להם זכה, והוא מתגאה בהם. בעל הכניעה יודע שאין זה כך. כל שיש לו הינו מחסד הבורא עליו, ומטרת השפע שהוענק לו היא להטיב לבריות. עוד מבין הכנוע שעל ידי הטובה שקיבל, חובותיו כלפי ה' גדלו, וזה מחייב אותו להיכנע עוד יותר לפני הקב"ה.

ה. ההתבוננות בנפשו פנימה והוכחת עצמו חטאיו. בעניין זה אין מדובר באירוע חיצוני לאדם הפועל עליו ומחייב אותו להגיב באופן זה או אחר. אין כאן לא שבח או טובה גדולה, וכן לא גנאי או אסון. האדם מתעורר מעצמו להתבונן על חטאיו, וגם פועל לתקן את הדרוש לכך. זה הינו הסימן המובהק ביותר למציאות הכניעה ולהכרתו בחובותיו כלפי ה', ובכך שהם קיימים ועומדים כל עת, גם כאשר אין התרחשות המזכירה לו זאת.

בסופו של הפרק כותב רבנו בחיי שהעניינים המנויים לעיל הינם דוגמאות לסימנים על הכניעה, וכשהמידה קיימת בפנימיותו של האדם היא תתגלה בדברים אלו או בדומים להם. רבנו בחיי חוזר ומדגיש שאנו עוסקים ב'חובות הלכות', בשאלה מה צריך להיות בפנימיותו של האדם, וחשיבותם של הסימנים החיצוניים הינה רק כתוצאה, כתולדות של המידה הפנימית, שהיא המטרה העיקרית שעל עובד ה' להשיגה. התכונה, הענווה, היא המטרה, וההתנהגות הנכונה הינה פועל יוצא ממנה.

הרחבות

• השפעת גדולה - מקור לגאווה או לענווה?

ולא הוסיף אלא ענוה ושלמות. הגמרא אומרת שהענווה המתווספת כתוצאה מהרעפת טוב ה' לישראל היא ייחודית להם: "לא מרְבָּקם מכל העמים חשק ה' בכם" אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: חושקני בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני. נתתי גדולה לאברהם, אמר לפני: 'ואנכי עפר ואפר'. למשה ואהרן, אמר: 'ונחנו מה'. לדוד, אמר: 'ואנכי תולעת ולא איש'. אבל עובדי כוכבים אינן כן. נתתי גדולה לנמרוד, אמר: 'הבה נבנה לנו עיר'. לפרעה, אמר: 'מי ה'.'. לסנחריב, אמר: 'מי בכל אלהי הארצות וגו'. לנבוכדנצר, אמר: 'אעלה על בִּמְתֵי עב'. לחירם מלך צור, אמר: 'מושב אלהים ישבתי בלב ימים' [חולין פט].

המהר"ל מבאר, שתכונה זו נובעת מהיות מעלתם של ישראל רוחנית. כאשר מעלתו של האדם היא גשמית, הגדלתו גורמת לו לגאווה, אך כאשר מעלתו היא רוחנית, הגדלתו מוסיפה לו ענווה ושלמות: "ולכך כל עוד שהגדולה יותר בישראל והם יותר מגיעים אל מדריגה אלוהית נמצא בהם הענווה יותר והם ממעטין עצמם, שזה מדת הפשיטות והיא מדה נבדלת מן הגשמי והיא מדת הקב"ה שעם גדולתו ענותנותו" [נתיבות עולם, נתיב הענווה ב].

להשאר בשפלות גם כאשר מוכבד בעיני הבריות

והרביעי, כְּשֵׁיִיטִיב לוֹ הָאֵל בְּטוֹבָה גְדוֹלָה, כְּחֻמְכָּה יִתְּרָה וְתִבּוּנָה רַבָּה, או עֶשֶׂר גְּדוֹל, או כְּבוֹד אֶצֶל הַמַּלְכוּת, וְהִדּוּמָה לָזָה, מִמָּה שֶׁנִּהְיָו בְּנֵי אָדָם לְהִתְפָּאֵר בָּהֶם וּלְהִתְגַּאֲוֹת בְּעִבּוּרָם, וַיִּשְׁאֲרָה עַל עֵינָיו שֶׁפְּלוֹתוֹ קָדָם לְכֵן, וְלֹא הוֹסִיף אֲלָא עֲנִיָּה וְשִׁפְלוּת. לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וְכְבוֹד וְטוֹבָה לְבְנֵי אָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר אַבְרָהָם עַת שֶׁשָּׁבַח הַבּוֹרָא וְאָמַר (פְּרָאשִׁית יח, ז): "הַמְּזַכֵּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עוֹשֶׂה", וְאָנֹכִי עֹפֵר וְאֶפֶר" (פְּרָאשִׁית יח, ז). וְאָמַר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן (שְׁמוֹת טו, ט): "וְנַחֲנוּ מִה", וְאָמַר דָּוִד עַלֵּיו הַשְּׁלוֹם (תְּהִלִּים כב, ז): "וְאָנֹכִי תוֹלַעַת וְלֹא אִישׁ", אֶזְ יִתְבָּרַר מִצְּפוּנּוֹ וְתִאָּמַר כְּנִיעָתוֹ. וְאָמַר הַחֶסֶם בְּעֵינָיו הִזָּה (קִהְלֵת י, ז): "אִם רִיחַ הַמּוֹשֵׁל תִּעְלֶה עֲלֶיךָ מְקוֹמְךָ אֶל תַּנַּח".

כאשר מוכיח את עצמו

והחמישי, כְּשֶׁהוּא מוֹכִיחַ אֶת נַפְשׁוֹ וְנוֹתֵן דִּין הַבּוֹרָא מְעַצְמוֹ, אֵף עַל פִּי שֶׁאֵין יְכַלֵּת לְדִין עַל זֶה, תִּתְבָּרַר כְּנִיעָתוֹ לְאֱלֹהִים וְשִׁפְלוּתוֹ וְשִׁחּוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (עֲזָרָא י, א): "אֲנַחְנוּ מְעַלְנוּ בְּאַלְהֵינוּ וְנִשְׁבַּח נְשִׁים נְכָרִיּוֹת מֵעַמֵּי הָאָרֶץ", וְנֶאֱמַר (עֲזָרָא י, ט): "וַיִּתְּנוּ יָדָם לְהוֹצִיא נְשִׁיהֶם". וְעַם הַמּוֹאֲרָעִים הָאֵלֶּה וְהַדּוֹמִים לָהֶם יִתְקִימוּ סִימְנֵי הַכְּנִיעָה לְאֵל תִּעְלֶה, וְהַשְּׁפָלוּת מִן הַנְּכַנְעִים, וְתִרְאָה אֲמוּנָת לְבָבָם בָּהֶם.

ביאורים

העיסוק האינטנסיבי במידת הכניעה, בחשיבותה ובהכרחיותה לאדם מעלה שתי שאלות, בראשונה נדון ביום זה, ובשנייה ביום הבא.

הראשונה: מה מקום הכניעה בעבודת ה' עבודת ה' שבלב כוללת דרישות רבות מן האדם. האם ייתכן והכניעה הינה עוד אחת מחובות האדם, או שכל המידות, כל דרישות הבורא מהאדם בחובות הלב, כולן מתבססות על קניית הכניעה תחילה?

רבנו בחיי מסביר שהקשר בין עבודת לאדנות הדוק. עבודת ה' כולה, מתבססת על ההכרה בקב"ה כאדון. הכרה זו אינה יכולה להימצא בלעדי תפיסת האדם את עצמו כעבד. רבנו בחיי טווה מהלך הקושר את הכניעה לכלל המידות: כניעה כנה ואמיתית לקב"ה היא הבסיס לכל. לאחר שקנה האדם את הכניעה, ממילא מתחייב הוא בכל חובות העבד ביחס לאדונו, וכן מתחייב הוא ליחס לאדונו הקב"ה את תארי האדנות. ההכרה בעבודתו לה' ובאדנותו של ה' עליו מחייבת אותו באופן טבעי לקבל את עבודת הבורא, ולפרוע את חובותיו כלפיו.

'חובות הלבבות', עבודת ה' שבלב והמידות הטובות, כולן מתבססות על קיום חובותיו הבסיסיות לה', כדברי הנביא: "הנה שָׁמַעַ מִזֶּבַח טוֹב" (שמואל א טו, כב). בני ישראל מתנדבים זבחים לזבח לבורא, בעוד שאת החובה הבסיסית לשמוע אל ציווי ה' ולאבד את עמלק ורכושו אינם מקיימים.

התלות של חובות הלבבות בקבלת עבודת הבורא מתבררת מהמהלך שראינו, שתחילתו בקניית מידת הכניעה. הכנוע חי במודעות לכפיפותו לה'. ממילא אנוכיותו, תאוותיו וחולשותיו, כולן נידחות מפני דרישות הבורא. בניין הרוח של האדם כולו בנוי על ההכרה באדנות הבורא.

בסיום הפרק אומר רבנו בחיי שאף התשובה, עליה נלמד אחר הכניעה תלויה בהכרה בעבודת לה'. רק המכיר באדנותו של הקב"ה עליו, יכול לשעבד עצמו לעבודתו, וממילא, כאשר רואה שמקצר בחובותיו - יכול לפעול ליישר את דרכיו ולתקן את פועלו.

הרחבות

• עבודת עם ישראל לה'

ולא תתקיים העבודה מן האדם לאלהים, אלא עד שיקבל על עצמו כל מידות העבודת. רבנו בחיי מבאר שעל האדם החפץ להתקרב לאלוהים לקנות בנפשו יחס של עבד כלפי הקב"ה.

המהר"ל, בדרשותיו לתורה, מסביר שכיון שהקב"ה גאל את ישראל ממצרים, מבית עבדים, הרי שהם הפכו להיות עבדיו: "אלא שרצה לומר אחר שהוצאתי אתכם ממצרים מבית עבדים, היא היא סבה מכרחת אתכם לעבדים לי ושמוכרחים אתם לקבל גזירתי ותורתו בעל כרחכם. ורצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך לא עלה לרצון לפניו יתברך שיאמרו מרצון נפשנו הטוב נעשה זאת רק יהיו עבדים קנויים לו בהכרח, ולכך כפה עליהם ההר כגיגית כאשר דרשו מ"בתחתית ההר" [שמות יט, יז] לומר אם אין אתם מקבלים התורה שם תהא קבורתכם" [דרשות המהר"ל, הקדמת הדרוש על התורה].

לפי דברי המהר"ל, הקשר הבסיסי בין הקב"ה לעם ישראל הוא כמו קשר בין אדון לעבדיו. דבר זה מבאר מדוע הקב"ה "הכריח" את ישראל לקבל את התורה (כפה עליהם הר כגיגית' [רש"י שמות יט, יז]), אילו היה הדבר תלוי בבחירה, היו ישראל יכולים לטרב או להתחרט בשלב מסוים, אך מאחר שהתורה ניתנה בכפייה, כמו שאדון נותן לעבדיו, אין כל אפשרות לבטל את הקשר לתורה.

פרק שמיני

אבל אם הכניעה סמוכה למידות הטובות, או המידות הטובות סמוכות לה, אמר בתשובת זה:

מן הידוע אצלנו, כי תחלת מה שמתקיים בו העבודה לאלהים מן האדם הוא, שיתנצל לו ממידות האדנות, ויחד אותן לו בלבד, ושיקבל על עצמו כל מידות העבודת לבורא, כי העבודת והאדנות הן משער המצטרף, אשר תתחייב מציאת כל אחד במציאת האחר, שהאדם איננו ראוי לשם עבד, עד שיהיה לו אדון, והאדון לא יהיה ראוי לשם הזה עד שיהיה לו עבד. וכל אחד מהם פענן הקונה והקנוי, איננו קודם את חברו בשם ובערך.

ולא תתקיים העבודה מן האדם לאלהים, אלא עד שיקבל על עצמו כל מידות העבודת, והן הכניעה והשפלות לפניו, ושיתנצל לו מכל מידות האדנות, שהן הגדלה, והיקר, והגבה, והתפארת, והגאון, והדומה לזה. ואמר אחד מן החכמים: הגדלה מעטה הבורא, ומי שרצה להנכס עליו במעטהו, כאלו רצה להדמות לו, ואמר דוד (תהלים צג, א): "וי מלך גאות לבש".

ואין מדה טובה למאמין עד שיפרע החובה, כמו שאמר הפתוב (שמואל א טו, כב): "הנה שמעו מזבח טוב". ולא תתקיים לו החובה עד שיקבל עליו עבודת הבורא, ולא תתקיים לו עבודת הבורא אלא ביחדו אותו בכל מידות האדנות, ושיתנצל מהן לשמו. ולא יתכן זה ממנו, אלא אם יתחייב אליו בכל מידות העבודת. ולא תתכן ממנו העבודת, אלא באמון קניעתו לאלהים, ושפלותו ושחותו לפניו, כאשר הקדמנו.

וזה מחייב שתהיינה כל המידות הטובות והחובות סמוכות לכניעתו, והיא ראש ותחלה להן.

והדין נותן בעבור זה שלא תתכן מדה טובה למי שלבו רק מהכניעה לאלהים, ויש בלבבו מאומה מן הגאון והגדלה.

ולכן ראש התשובה: השפלות והשחות והכניעה, כמו שאמר הפתוב (דברי הימים ב, יד): "ויקנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישבו מדרךיהם הרעים", ואמר (דברי הימים ב, ז): "ונקנעו לא אשחיתם".

יחס הכניעה למידות הטובות

ייחוד מידת האדנות לבורא

קבלת כל חובות העבודת

הכניעה מקדימה לקניית המידות הטובות

אם הכניעה וכו' - האם הכניעה נקנית לאדם לאחר קנייתו את שאר המידות הטובות או שמא המידות הטובות נובעות ממידת הכניעה. **תחלת מה וכו'** - הבסיס לעבודת אלוהים. **שיתנצל לו** - שישלך עצמו. **מידות האדנות** - התנהגות של אדון. **ויחד אותן לו** - ייחס אותם לה'. **משער המצטרף** - מושגים תלויים וקשורים זה לזה. **הקונה והקנוי** - אין קונה בלי קנוי (חפץ). **איננו קודם את חברו** - לעולם יופיעו ביחד, כי אין עבד בלא אדון. **מעטה** - לבוש. **שיפרע החובה** - ייקים את המוטל עליו. **שמע** - לשמוע ולקיים מצוות. **באמן** - באמת. **סמוכות** - נובעות.